

Jakou vodu pumpuje srdce Evropy?

Říká se, že bez vody není život, a pro českou krajinu to platí obzvláště, protože jsme právem nazýváni nejen „srdcem Evropy“, ale také „střechou Evropy“. Všechna voda, která zde naprší, od nás odtéká. A neměli bychom se tedy, právě jako srdce Evropy, snažit o šetrné a poctivé zacházení s vodou v krajině?

Česká krajina (a nejen ta naše) při pohledu z výšky vypadá jako šachovnice. Rozsáhlé bloky orné půdy, dělené silnicemi, ostrůvky a ostrovy zástaveb měst a obcí, s fragmenty plantáží jehličnatých lesů, mnohde protkané sítí menších narovnaných drobných vodních toků a regulovanými řekami.

Znečištěnou, a rychle!

S rostoucí populací obyvatelstva a rozmachem průmyslu došlo v zejména v minulém století k narovnání, zahloubení a přehrazování vodních toků, odstranění jejich břehových porostů a k rozsáhlé zástavbě přímo na březích vodních toků. Došlo k odvodnění lužních lesů, mokřadů a půd obecně k vytvoření prostoru pro zemědělská pole a zástavbu. Intenzivním zemědělstvím došlo k utužení půdy na více než polovině území České republiky, čímž půda ztratila značnou část své schopnosti zadržovat vodu a byly významně poškozeny či vyčerpány půdní ekosystémy. Utužení půdy podpořilo vodní erozi, která také ohrožuje půdy na přibližně polovině našeho území a v jejímž důsledku každoročně ztrácíme obrovské množství úrodné půdy. Uvedenými zásahy došlo k výraznému úbytku vody v krajině, zrychlení odtoku z krajiny následkem vodní eroze, zamezení migrace ryb a dalších vodních živočichů, k vymizení živočichů na přirozených vodních tocích závislých (např. vydra říční). Zároveň bylo vybudováno tisíce rybníků, čímž se výrazně omezila průchodnost vodních toků. Celková výměra všech vodních ploch je cca 167 tisíc hektarů, tedy pouhých 2,12 % z celkové výměry ČR. V současné době se na našem území nachází přibližně 24 tisíc rybníků a vodních nádrží o celkové ploše kolem 53 tisíc hektarů, což je přibližně jedna třetina z celkové výměry vodních ploch v ČR. Druhou třetinu celkové výměry tvoří koryta vodních toků přirozená nebo upravená, přičemž převážná část všech toků je upravená – toky v úsecích narovnané, opevněné, zatrubněné a neprostupné pro ryby. Přibližně 40 tisíc hektarů tvoří vodní nádrže umělé a pouhých 13 tisíc hektarů jsou zamokřené plochy (močály, mokřady, bažiny).

V posledních letech Ministerstvo životního prostředí používá pojem „boj se suchem“, pod který spadají opatření jako je výstavba vodních nádrží, tůň či mokřadů, zpřísnění hospodaření s dešťovou vodou, dotace na zelené střechy nebo od minulého roku povinné zmenšení zmenšení monokultur na orné půdě na 30 ha. Tato opatření jdou zajisté správným směrem, jejich realizace je ovšem stále velmi pomalá, což je způsobeno komplikovaným vyjednáváním s hospodáři a vlastníky pozemků, na kterých by opatření byla provedena, a také poddimenzováním státní správy v oblasti ochrany přírody a souvisejících oborů. Samotný pojem „boj se suchem“ dle mého názoru ani zdaleka nezohledňuje komplexnost a vážnost problému klimatické změny nebo důležitost vyvážené krajiny pro lepší zvládnání oteplování.

Nedostatek vody v naší krajině je dnes velkým tématem, všichni se předhánějí s pojmy „šetříme s vodou“ či „vracíme vodu do krajiny“. Z pohledu zaměstnance státního podniku Povodí Vltavy jsem k tomu ale trochu skeptická. Zdá se mi, že stát klade důraz především na rybníky, vodní nádrže a tůně. Tady je ovšem důležité zdůraznit, že tato díla slouží k retenci povrchové vody pouze lokálně, přičemž tůně se budují často jen jako doplněk k rybníkům. Dno rybníků je logicky velice zhutněné, břehy zejména u rybníků opevněné, a tak se přes ně do půdy mnoho vody nevsákne.

Asi je jasné, že sehnat jeden pozemek na rybník či tůň je daleko jednodušší, než sehnat deset pozemků na rozsáhlejší akci jako je vytvoření/obnovení mokřadu nebo revitalizace vodního toku. Ačkoliv pojem revitalizace znamená v oborech životního prostředí „návrat k přírodě blízkému stavu“,

lecko si tento pojem vykládá po svém. To je zapříčiněno jak nedostatečnou legislativou, tak nevhodně nastavenou dotační politikou.

Často na Povodí chodí žádosti s projekty, které ač nazvané "revitalizace vodního toku", obsahují třeba jen výstavbu rybníka a možná jedné dvou tůní. Uvedu konkrétní příklad jedné z žádostí. Stávající drobný vodní tok, který je v celé délce narovnaný a zahloubený, voda v něm tedy rychleji odtéká a mnoho rostlin, ryb a dalších živočichů se v něm neudrží. V rámci „revitalizace“ chce žadatel vybudovat na toku rybník. Co na tom, že v okolní krajině už vícero rybníků je a žadatel dle projektu přímo kolem toku vlastní (či má k dispozici) dost pozemků na to, aby tok rozvolnil, vytvořil meandry a vybudoval nějaké průtočné či neprůtočné zemní tůně, které by umožnily jak život rostlinám a mnoha živočichům a zvěři, tak vsakování vody do půdy a zvýšení jejich retenčních schopností.

Z hlediska soukromého vlastnictví je toto samozřejmě naprosto pochopitelné, neměli bychom přikazovat někomu, co má nebo nemá dělat se svým pozemkem. Na druhou stranu je voda ve vlastnictví státu. Nicméně, radši bych zanechala úvah o vlastnictví. Cestou ke zlepšení krajiny a tedy její stability a schopnosti vyrovnávat se s nepříznivými vlivy je v první řadě důsledná legislativa, ale také osvěta.

České povrchové vody, snad vyjma vodních nádrží explicitně určených pro odběr pitné vody (např. Želivka), nejsou příliš čisté. Největším problémem je odpadní kanalizace, která je ve většině měst a obcí jednotná, tzn. společné odvádění dešťových a odpadních vod do čistíren odpadních vod, a tak může dojít k přetížení ČOV a k následnému vypouštění odpadních vod do toku či rybníka bez vyčištění. Se stávajícími kanalizacemi už moc nenaděláme, ale u nových zástaveb se naštěstí preferuje oddělená kanalizace. Odpadní vody z obcí a měst jsou hlavní příčinou eutrofizace, při níž dochází ke zhoršování kvality vody a deficitu kyslíku v důsledku přemnožení sinic a bakterií, přičemž je obtížné prosazovat nejlepší dostupné technologie čištění odpadních vod z důvodu nedostatku financí městských a obecních správ.

Dalším velkým přispěvatelem k eutrofizaci je intenzivní chov ryb, což znamená, že rybníky jsou hnojeny, což způsobí nárůst drobných řas, kterými se ryby živí a ještě navíc jsou přikrmovány. Zatímco ryby jsou drženy v chovném rybníce přehrážkou, čímž je omezena jejich migrace včetně pozitivního vlivu ryb na toky a přilehlou krajinu obecně, přehnojená voda (a odpadní voda) se dostává dále do řek. Posledním přispěvatelem k eutrofizaci je samotné zemědělství, kdy z orné půdy dochází ke splachu hnojiv a pesticidů do povrchových (i podzemních) vod. Znečištěná voda takto ztrácí svou ekologickou hodnotu jak pro nejrůznější organismy, tak pro navazující ekologické procesy v krajině, které jsou zásadní pro správné fungování a regulaci teploty v krajině. V rámci oteplování klimatu se eutrofizace dále zhoršuje, protože zvýšená teplota přispívá k nadměrnému rozvoji těchto zmíněných drobných organismů. Ekologický stav povrchových vod je na převážné části našeho území střední až poškozený, a život té větší fauny v našich vodách je dost omezený.

Co se týče udržování kvality vody a zadržování vody v krajině, je česká legislativa velmi nedostatečná a možnosti státních správ velmi omezené. Státní podniky Povodí jsou pouze doporučující orgány, nemají dostatečné legislativní pravomoci k tomu zakázat či přikázat nějakou variantu. Hlavní slovo mají vodoprávní, tedy městské úřady, které jsou však často pod tlakem developerů. Povodí s. p. jsou pouze doporučující orgány, které mají na starosti pouze vodu ve vodních tocích a nádržích, dle vodního zákona by se neměly vyjadřovat k vodním ekosystémům jako celku. Povodí může v podstatě výslovně zakázat jen stavby v aktivní zóně záplavového území nebo při prokazatelném poškození vodního režimu v krajině. Povodí s. p. navíc mají ve správě jen přibližně polovinu všech vodních toků v ČR, druhou polovinu spravuje státní podnik Lesy ČR a malou část toků mají ve správě samotné obce či soukromé subjekty. Ve správě povrchových vod je vzájemná komunikace komplikována poddimenzováním státní správy v oblasti ochrany přírody a zemědělství, a tudíž je nejednotná. Maximální limity jakosti vod jsou pro všechny vodní plochy stejné. Neexistuje žádná legislativa, která by u nás rozlišovala mezi kvalitou vody v rybníce a potoce v lese či mezi kvalitou vody v různých typech nádrží, např. intenzivní chovný rybník vs. požární nádrž. Vždy záleží na provozovateli/vlastníkovi dané nádrže nebo čistírny odpadních vod, kolik může či je ochoten

věnovat do šetrnějšího hospodaření a lepších technologických zařízení (připomínám opět nedostatek finančních prostředků a podpory).

Jak již bylo zmíněno, sucho je způsobeno zejména nedostatkem atmosférických srážek a nadprůměrně vysokou teplotou vzduchu, která se hlavně ve vegetačním období projevuje většími ztrátami vody výparem a evapotranspirací (výparem z rostlin a půdy). To je ale velmi zhoršené nevhodným hospodařením v krajině, kdy dochází k utužení a zastavení půdy. V mnoha případech pak dochází k rychlému splachu na poli použitých chemikálií (pesticidy a hnojiva), jak do vod povrchových, tak podzemních, díky čemuž je zejména kvalita podzemní vody na většině českého území nedostatečná.

V posledních letech dochází vlivem zvyšování teploty a menších srážek k rapidnímu snižování hladiny podzemních vod v celé republice, v mělkých i hlubokých vrtech čerpání podzemní vody. Oblasti, které jsou nedostatkem podzemních vod nejvíce postižené, jsou severní a severovýchodní Čechy a jižní Morava. Stejně tak jsou již běžné velmi nízké (podnormální) průtoky na všech hlavních vodních tocích, nejvíce dotčená je opět jižní Morava (řeka Dyje).

V roce 2019 bylo v České republice zásobováno z veřejných vodovodů 10,09 mil. obyvatel, tj. 94,6 % z celkového počtu obyvatel, jež jsou primárním odběratelem podzemní vody. V roce 2019 bylo pro vodovody pro veřejnou potřebu odebráno, stejně jako v loňském roce, více vody z povrchových zdrojů, což bylo způsobeno přetrvávajícím suchem a zaklesáváním podzemních vod. Pro energetické účely je téměř ze 100 % využívána voda povrchová – energetický průmysl je hlavním odběratelem povrchové vody, rovněž v zemědělství a průmyslu se využívá především povrchových zdrojů vody. Jediné odvětví – ostatní vč. stavebnictví – odebírá větší množství podzemní vody než povrchové. Je to způsobeno pravděpodobně i cenou podzemní vody, která je dnes paradoxně stále nižší než cena vody povrchové.

Závěrem

Mělo by tedy smysl, aby se pozměnily dotační programy a došlo k větší legislativní podpoře lužních lesů, mokřadů a skutečně přírodního rozvolňování toků. Dojde se tak k efektivnějšímu doplňování podzemních vod, k ochlazení lokálního mikroklimatu, a hlavně k čistším vodám povrchovým i podzemním. Nelze klást důraz hlavně na vodní nádrže, když právě mokřady a také listnaté stromy, jsou esenciální přírodní čistírnou vod a ovzduší.

Při v současnosti velmi rychle postupující klimatické změně nejde propagovat jen „boj ze suchem“. Řešení musí být komplexní, založena nejprve na důsledné legislativě a osvětě. Od hospodaření na půdě, přes vodní ekosystémy až po městské zástavby. Při navrhování řešení a legislativy je nutné brát v úvahu všechny složky krajiny a zvažovat vlivy jak na ně, tak na člověka v dlouhodobé perspektivě. Již není možné a správné zaměřovat se pouze na krátkodobý zisk. Převládající intenzivní hospodaření ve všech oblastech pouze zhoršuje ekologickou stabilitu krajiny a její schopnost vypořádat se s nepříznivými vlivy a extrémními výkyvy.